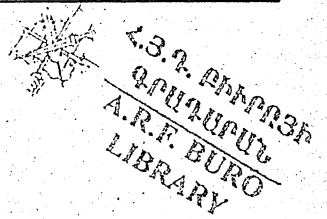


ԴՐՕՇԱԿ



„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ր Է Ֆ Օ Ր Մ Ն Ե Ր Ը

III

1-ն Օգոստոսի 1895 թ.

Տաճկական պետութեան ամբողջութիւնը և Փոքր-Ասիայում ներկայ քաղաքական դրութիւնը պահպանելու անհրաժեշտութիւնն է ծնունդ տուել այն հռչակաւոր ըէֆօրմների ծրագրին, որով զբաղւած են այժմ այնքան ուղեղներ և որը, իբրև մի լա թ, դեռ շարունակուում է քաշքշել... որովհետև դրանց՝ այդ ամբողջութեանը ու statu quo-ին, ինչպէս քանիցս ասել ենք, վտանգ է սպառնում. այդ վտանգ սպառնացողը դարերով ստրկացած հայ ժողովուրդն է, որ այսօր գլուխ է բարձրացրել ու իր մարդկային իրաւունքների յաղթանակն է պահանջում. և դրան հասնելու համար նա, ժողովուրդը, դիմում է յեղափոխութեան: Ուրեմն Հայկական ըէֆօրմների ծագման կէտը Փոքր Ասիայի ներկայ քաղաքական ֆիզիօնօմիային սպառնացող Հայկական յեղափոխութիւնն է:

Համոզւենք, որ այս է ճշմարտութիւնը. համոզւենք, որ իսկապէս ըէֆօրմները մի միջոց են վերոյիշեալ սպառնացող վտանգի առաջն առնելու, որի իրականանալը շատ ծանր հետևանք կարող է ունենալ եւրոպական պետութիւնների համար, եթէ նրանցից իւրաքանչիւրն աշխատի օգտուել այդ հանգամանքից՝ ինչպէս իւր շահերն են պահանջում, և հայ ժողովրդին ու միմեանց փոխադարձ զիճուում չանեն: Մենք պնդում ենք, որ դիպլոմատիայի դրդիչ ոյժը՝ խառնելու Հայկական շարժմանը իրենց պետական շահերն են. և ոչ թէ մարդասիրութիւնը և այլն, ինչպէս նրանք և նրանց արբանեակներն են աշխատում հաւատացնել հայ ժողովրդին. մենք այդ ցոյց տւինք քաղաքական-տնտեսական դրական հիմունքներով:

Բայց բաւական չհամարենք այդ և հաւատանք կենդանի մարդկանց խօսքերին՝ դիպլոմատներին, որ սրանք

ղեկավարում են բարձր, մարդասիրական գաղափարներով, հաւատանք, որ դիպլոմատները, իբրև մարդիկ, ընդունակ են մոռանալ մի ըոպէ, հազարաւոր դիակների, աւերակ դարձած ու մարդկային արիւնով ողողւած երկրի առջև, որ իրենք ոչ միայն պետական անձեր են, այլ և իբրև մարդ ունին խիղճ, զգացմունք, որ գիտեն զգալ, յուզւիլ և արտասունքներ սրբել... Հաւատանք, և դիմենք նրանց մարդկային խելքով կազմած ըէֆօրմների ծրագրին, որ պիտի վերջ տայ տիրող սարսափելի գազանային բարբարոսութեանց, սպեղանի լինի վէրքերին և աւերակ ու սգաւոր երկրի թշուառ որդիներանց միխթարէ...

Բայց նախ քան դիմելը երեք պետութիւնների կազմած ըէֆօրմների ծրագրին, պիտի դնել իբրև ընդհանուր հիմունք՝ որ մի ծրագիր այն ժամանակ ունի raison d'être, գոյութեան իրաւունք մի որ և է երկրի համար, երբ այդ ծրագիրը կազմած է միաժամանակ թէ նոյն երկրի ժողովուրդների և թէ ընդհանուր մարդկութեան կեանքի պահանջների համեմատ, և երբ այդ ծրագրի հիմքը կազմում է այն հողը, որին պիտի պատւաստուի. այլապէս՝ ծրագիրը այն ժամանակ է բաւարար և կենսական, նա այն ժամանակ կարող է դարմանել ժողովրդի ցաւերը, երբ այդ ծրագիրը կազմւած է նոյն ժողովրդի հասարակական կեանքում գոյութիւն ունեցող տնտեսական յարաբերութիւնների, փիլիսոփայական-հասարակական հայեացքների, հասկացողութիւնների ու սովորութիւնների համեմատ, իսկ միւս կողմից, միաժամանակ նրանք ըէֆօրմները, կապել են վերոյիշեալները այն հասարակական կազմակերպութեան ձևի հետ, որը ծնունդ է մարդկութեան տնտեսական կեանքի ու նրա փիլիսոփայական-հասարակական հայեացքների, որոնք, իբրև անհրաժեշտ պայման՝ մարդկութեան յառաջադիմութեան և մարդկանց երջանիկ ապրելու համար՝ ապահովում են թէ մարդկանց աշխատանքը և թէ աշխատանքի արդիւնքից արդարացի կերպով օգտուելու կարելիութիւնը ու տալիս ազատ ապարէզ և նպաստաւոր պայմաններ զարգացնելու մարդ-

կային ֆակուլտէները, կարողութիւնները, որոնք անհրաժեշտ են մարդկանց՝ թէ՛ իբրև անհատի և թէ՛ իբրև հասարակական էակի:

Եթէ ծրագիրը չէ կազմած այս երկու հիմունքների իրեն ժողովրդի և ընդհանուր մարդկային կեանքի պահանջների համեմատ, այդ ծրագիրը ոչ միայն կը մատուցի մեռելութեան, այլ և կը լինի վնասակար, մի չարիք նոյն երկրի համար. նա ոչ միայն պայակաւած սրբուների վրայ չի կարող մի կաթիլ սառը ջուր գցել, այլ և նրանց կը խորովի, կայրի. . .

Ընդհանուր տեսութիւնից անցնենք մասնաւորի և այժմ մենք կանգնած ենք համբաւաւոր ըէֆօրմների ծրագրի դիմաց.—

Այդ ըէֆօրմները կազմած են Տաճկահայաստանում տիրող պայմանները փոփոխելու համար. սրանից պարզապէս հեռուում է, որ դիպլոմատիան անբաւարար է համարել ներկայ դրութիւնը: Դիպլոմատիան անբաւարար համարելով ներկայ պայմանները, նա պիտի խմբագրէր այնպիսի ըէֆօրմներ, որոնք կարողանային փոփոխել նրանց, որ ասել է թէ՛ տիրող չարիքը ոչնչացնելով, պիտի առաջ բերէին տեղական բնակիչների համար նպաստաւոր պայմաններ: Իսկ այդ կարելի էր միայն այն ժամանակ, երբ նա ի նկատի առած կը լինէր երկիրը և նրա ժողովուրդները՝ իրենց պատմական կեանքով ու կուլտուրայով, երբ նա արհամարած չէր լինիլ երկրի հասարակական կեանքի հիմունքները՝ նպաստաւոր ու աննպաստ կողմերով, տնտեսական, քաղաքացիական և իրաւաբանական յարաբերութիւնները ու լուրջ ուշադրութեան առած կը լինէր ամբողջութեամբ այդ տեղ թագաւորող չարիքները և ղեկավարած հումանիտական գաղափարով: Եւ այն ժամանակ առաջի կէտը, որ կը գրաւէր ըէֆօրմների կազմողների ուշադրութիւնը, այդ կը լինէր Տաճկահայաստանի ներկայ տնտեսական կեանքը ու քաղաքական վիճակը, որոնց նրանք կը գտնէին ոչ միայն անբաւարար, այլ և բոլորովին հակամարդկային և անհրաժեշտ անմիջապէս արմատական փոփոխութեանց ենթարկելու, և նրանք՝ հայ ժողովրդի կեանքում արմատ բռնած լայն ընտրողական սկզբունքը մտցնելով կառավարչական բովանդակ գործողութիւնների մէջ, իսկոյն ձեռնամուխ կը լինէին հարկերին ու հողային խնդրին, սուլթանի-կենտրոնական կառավարութեան իրաւունքներին և կառավարչական սիստէմին իւր ճիւղաւորութեամբ, ժողովուրդների յարաբերութեանց ու նրանց մտաւոր և բարոյական կեանքին, մի քանի դասակարգերի վերաբերումը դէպի ժողովուրդը ու սրանց փոխադարձ յարաբերութեանը և այլն:

Ըէֆօրմները պիտի շոշափէին գլխաւորապէս այս խնդիրները. մինչդեռ դիպլոմատիան թողել է կենսական խնդիրները, թողել է չարիքը իւր արմատում և միայն վերցրել է խնդրի արտաքին կողմը, մակերևոյթը: Նրա առաջին հոգսը եղել է որքան հնարաւոր է, չդիպչել սուլթանի միապետական իրաւունքներին, այսինքն՝ չարիքը արմատում թողնել և գլխաւորապէս ծանրացել է պաշտօնեաների ինչ կրօնի լինելու վրայ և այդ հարցը վճռել է նրանց «կազրիլ պար ածելով»: այսինքն, եթէ շըջանի, գաւառի, գաւառակի ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւնը քրիստոնեայ է, այն ժամանակ կառավարիչները քրիստոնեաներ են, իսկ օգնականները մահմեդական, և հակառակը. իսկ դրանց իբրև խորհուրդատու ընտրում է յանձնաժողով որի անդամների կէսը քրիստոնեայ են, կէսը մահմեդական՝ եթէ ազգաբնակչութիւնը խառն է, եթէ ոչ՝ յանձնաժողով բոլոր անդամները պատկանում են ազգաբնակչութեան կրօնին. կարծէք թէ Հայկական խնդրի էութիւնը կայանում է կրօնի մէջ. բոլոր պաշտօնեաները նշանակում է սուլթանը, կիսապաշտօնապէս յայտնելով եւրոպական պետութիւններին. սուրբերի բաշխման ձևի, սիստէմի, տեսակի և քանակութեան մասին ոչ մի բառ, թէ՛ և հաւաքած տուրքերի մի մասը պիտի մնայ երկրի ծախսերը հոգալու, այն էլ «համաձայն կառավարութեան կողմից հաւանութիւն գտած բիւրժէի», կալածական հարցը թողած է ապագայում կազմելիք մի ինչ որ յանձնաժողովի, իսկ միւս տնտեսական հարցերի մասին ոչ մի յիշատակութիւն, ինչպէս և ժողովրդի իրաւունքների, մամուլի և այլն մասին, որոնց ցուցակը շատ երկար է և լեւելը ապարդիւն. . .

Այժմ ասացէք, ո՞րտեղ է այն արմատական փոփոխութիւնը, որ մտցուած է երկրի քաղաքական ու վարչական իշխանութեան, մարմնի մէջ. ո՞ր չարիքի առաջն է առնւած, ո՞րտեղ է հումանիտական գաղափարը, ո՞րտեղ է ժողովուրդը և նրա իրաւունքները, ո՞րն է ժողովրդի պահանջներին բաւականութիւն տալիս, ի՞նչով են ապահովում նրա աշխատանքը, պատիւը, կեանքը, և վերջապէս ի՞նչով է վերջ դնում դժոխային դրութեան. . .

Չ Ի Ո Ւ Ի Ի Կ Ո Ւ Ի Ի Ը
(ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ)

Յովհաննէս Ազրիպատեանի և Սէքսանդր Գօլջեանի անմուտաց գերեզմանների շուրջը մի կռիւ ևս: Մայիս 30-ի գիշերն է: Արիւնալի աղօթարանը բաց

ում է: «Դաշնակցութեան» հայդուկային խումբը վաղում, թուրքում է. նա այլ ևս չի նայում ոչ ջրի, գետի և ոչ քարի, կրակած է ու համերաշխութեամբ սլանում է, որովհետև լոյսը յօտենում է... Ընկերները մինչև ծնկները ցեխի ջրի մէջ են, այրում են, ոտքերի տակը պողոճակներ են դուրս եկած. ոչինչ ան մեռնիմ ես այդ յոգնած ոտքերին: Լոյսը բացում է, մեր ընկերները հազիւ իրանց ձգում են Զուլս գիւղից կէս ժամ հեռու, Գիւղալարա ձորի բերանը և խկոյն թաղնում են ցածր, շատ ցածր դիրքի վրայ, քարերի տակ: Բռնում են երկու, իրարից բաւական հեռու դիրք, իսկ բարձր կէտում դնում պահապան:

Ժամը 8-ին (հարսպակ) երևում է Զուլս գիւղից մի քիւրդ, միամտ մօտենում է խմբին ցածրի դիրքից: Պահապանն խկոյն նկատում է այդ, մինչ այս այն քիւրդը փախչում, անհետանում է: Զանցած մի ժամ, պահապանը նորից լուր է տալիս, թէ Զուլսի հաւարը թափւեցաւ: Քնհատ, ջարդած հայդուկները թռչում են իրենց հրացանների գլուխը: «Վուիւ, կուիւ, գոռում են մեր ընկերները, երգ»: Հասնում է և Դուռաւայի հաւարը: Հաւարի են հասնում նաև Զուլս կիրճի պահականցի ծոյլ զաֆտիանները:

Ըստ երևոյթին 100-ի չափ են թշնամիները, թէև քիչ հրացաններով: Արժէ կուել և պայթում են առաջին անգամ մեր ընկերների հրացանները, տաքանում է կուիւ: Առաջի քայլին երկու հատ գլորում են թշնամուց, որ հազիւ նկատում է մերոնցից: Սակայն քիչ ժամանակից յետոյ քիւրդերն ու անվարտիկ զաֆտիանները՝ տեսնելով յեղափոխականների անգութ և փորձած գնդակները, փախչում են հեռու, գոռալով «իսխէք, փախէք, սրանք դե են, սրանք մեզ կը կոտորեն»: Դիրք են բռնում հեռու և գլուխները քարերի տակից դուրս չեն հանում: Վուիւն անտանելի է դառնում, դանդաղ, միայն երբեմն երբեմն հրացան է պայթում: Քիւրդերը հաւարի էին լրկած Բաշլալա և Խօշաք, որոնց մէջ տեղն էր գտնւում մեր հայդուկային խումբը: Վէս օրին քիչ էլի սկսում է սաստիկանալ բայց հեռուից: Խումբը մաս մաս կուռում և հերթով քնում է, արհամարելով այդպիսի զգելի կուիւ և ինքն այնպիսի հանգամանքների մէջ էր, որ չէր կարող հետամուտ լինել: Երեկոյեան դեմ կուիւ քիչ քիչ սկսում է տաքանալ, բայց երբ երեկոյեան ժամը 5-ին թափւում են երկու գաւառներից օգնութիւնները, գնդակները սուլում են, Զուլսի շղթաները կրկնապատկում: Ըուտով մթնում է, հերոսների խումբը ձգում անցնում է այդ հարիւրաւոր գայլերի միջից բողբոջին անվաս և անվտոյժ շարունակում իւր ճանապարհը...

Բաշլալայից լուր առանք, թէ երկու զաֆտիա և՛ երկու քիւրդ են սպանւած, ոմանք ասում են աւել, ոմանք պակաս, իսկ քրդերը միշտ ծածկում են:

—Վուիւց յետոյ:

Այնուհետև Խօշաքից պաշտօնական հեռագիր դրկւեց կուսակալին: Վասիածելով, որ «Դաշնակցութեան» խումբը կը թափւի Վան, խկոյն Արքայ լեռան աջ և ձախ կողմի փոքրիկ կիրճերի վրայ կօրդօններ դրին, բըռ-

նեցին այդ գաւառների բոլոր ճանապարհները:

Սուրբիներ զրկւեցան Վանից Քուէլ հայ գիւղը, Ըրտկեափոկեան և ուրիշ գիւղեր: զուր, գուր:

Հարեմին արժանի սուլթան, սրանք բողաղքեասանի գնդակներն էին, սրանք կը ձղեն ամեն ուղղութեամբ: Վեցցե՛ն հայդուկները:

—Մի քանի օր առաջ մի այլ, լոկ միայն փրփուր հանող խումբ սահմանից ներս մտաւ և... առանց դիմադրութեան յանձնատուր եղաւ և Վասպուրականի առանց այն էլ պահպանողական ժողողդի ոգին թուլացրեց: Ուրախ ենք, այս ընդհարումը մի քիչ սիրտ տւեց:

—Լսում ենք, թէ Մոկսում չորս գիւղ են թալանել և 12 մարդ սպանել քիւրդերը, շուտով կը ստուգւի: Իբր թէ 12 կանայք ևս բռնաբարւած են:

պ է Վ

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Լ Ա Շ Կ Ե Ր Տ Ի Ց

Հայաստանի գաւառներէն ամենէն խուլ անկիւն Ալաշկերտն է: Ար թալանին, կը տանին, կսպանին և այս ամենը կը մնայ անյայտ: Քիւրդ բէկերի ու տաճիկ պաշտօնեաների կամայականութեանց չափ ու սահման չի տեսնուի: Յիշենք այստեղ մի քանիսը՝ մեր տառապեալ ժողովրդի դառն վիճակի հետ մօտաւորապէս ծանօթացնելու համար:

Քիւրդերը օր ցերեկով Ս. Յովհաննու վանքի միջէն տարան Բօզիկի գիւղ Յովհաննէս եպիսկոպոսի եղբօր աղջիկը և սրա երեք տարեկան որդին: Ահա երկու ամիս է, եպիսկոպոսը գացած է Բայազէդ՝ փաշայի քով բողբոջելու սակայն աղջիկը դեռ ևս չէ յանձնւած իրեն:

Քիւրդերը անցեալ աշնան ուժով մտան ներքին Բօզի գիւղը: Ըռնի գրաւեցին հայերի տները և ապրանքը: Խեղճ գիւղացիք ձմեռը մնացին վանքի մէջ և Խումբը Պուճախ գիւղում: Այժմ եպիսկոպոսի միջնորդութեան շնորհիւ քրդերը հեռացած և հայերը բռնած են իրենց տեղերը:

Խումբը Պուճախ գիւղում քրդերը գիշերը յարձակւեցան Պօղոս աղայի տան վրայ ու եղբօրը վերաւորելով, տարան տան բոլոր թանգագին իրերը:

Նոյն գիւղում մշտապէս նստած Մուրադ պէյը, որը Ալի աղի մարդն է և անվերջ գէշութիւններ կրնէ բողբոջիին անպատիժ, կատարեալ պատուհաս դարձած է գիւղացոց համար: Իսկ ինքը՝ զիւանցի Ալի աղան Բուրջուան գիւղ կը նստէ:

Նոյնն է Ռըխաբամ բէկ միլիազիմը Խրդըր գիւղում:

Զօզալցի Բագր էֆ. քեատիպ քիւրդը Դիադին գիւղէն տարաւ 8 եղ, 30 ոչխար, 50-60 սոմար ցորեն ու գարի՝ վերաւորելով հանգում 3 մարդ:

Խըրըր գիւղում քրդերը եկեղեցին բնակութեան տեղ են շինած, աւազանը բուխարի և մէջն էլ երկու թոնիկ փորած:

Եօնչալու գիւղից Մէհմէդ աղան (Նադօյի լաւուկ)

տարաւ 20 եղ, և վերաւորեց Տօտաղին: 8 ոսկի առնելով, եզները ետ աւեց:

Մանկասար գիւղից Բալօ և Աւարահաման ղաջաղները տարան 10 ոչխար, 20 սոմար ցորեն: Իսկ անցեալ գարնան սպանեցին տէրտէրի եղբօր տղուն: Աւարահամանը այժմ սպանւած է, իսկ Բալօն ձերբակալւած:

Սակայն քրդեր ամեն անգամ անպատիժ չեն մնար: Քրդերի քարվան կանցնէր Եօնջալու գիւղի մօտով: Քրդեր գիւղ կը մտնին և կը պահանջին հաց, իւլ: Հայերը կը դիմադրեն և ծագած կուռում կը ջարդին քրդերին ու գիւղէն դուրս կը վազդին: Այս առթիւ 12 հայ 20 օր բանտի մէջ կը մնան և 8 ոսկի տուգանք տալէն ետքը կազատուին:

12 քիւրդ կը յարձակին նոյն Եօնջալու գիւղի վրայ կը քշին նախիրը: 6 հայ տղերք հաւարի կը հասնին, և երկու քիւրդ վիրաւորելով, կը փախցնին միւսներին ու նախիրը կը խլին: Կը խլին նաև երկու խէնջար և մէկ թուր:

Ղարաքիլիսում ահա 4 ամիս է, ձերբակալւած կը պահեն 14 հայ վաճառականներ: Անոնց միակ մեղքը ստակ ունենալն է: Թաթախման գիշերը ամբոխը կառավարութեան պաշտօնեաների դրդմամբ պատրաստութիւն կը տեսնէր յարձակում գործելու հայերու վրայ: Իսկ երբ հայերը (Ղարաքիլիս, 80 տուն հայ և 100 տուն տաճիկ) նկատելով այս, իրենք ևս սկսան պատրաստութիւններ տեսնել պաշտպանութեան համար, տաճիկ ամբոխը ետ կայնեցաւ այդ մտքէն:

Նոյն տեղ գիշերով երեք մարդ սպանեցին և 2 աղջիկ ու մէկ կին յափշտակելով, Բիւրաշիին տարան:

Եօնջալու գիւղում ձերբակալւած է և կարին տարւած Տէր Յովհանէս քահանան:

Վառավարութիւն ամենեկին յետ չի մնար քրդերէն: Գաղթականների մասին ոչ մի հոգ չի տաներ, և աւելի խստութեամբ կը վարէ ժողովրդեան հետ: Հարկը, որ կը հաւաքէր առաջ 4 ամսւայ ընթացքում, այժմ կը հաւաքէի 2 ամսւայ: Չնայած որ հունձը այս տարի լաւ պիտի լինի, յոյս չկայ բնաւ, որ ժողովրդի տանջանքները մեղմանան:

Ահա այն գիւղերի ցուցակը, որոնք դատարկեցան և քրդերով լեցեցան. 1. Քուպղրան (40 տուն), 2. 2իւրոն (30 տուն էր, մնացեր է միայն 2 տուն հայ), 3. Խըրդըտ (40 տ.), 4. Խալանդատ (20 տ.), 5. Ներքին Բօդի (30 տ.), 6. Վեալթգեալք (20 տ.), 7. Նօվրուզ վանքի գիւղ (30 տ.), 8. Սօֆիա (30 տ., բռնած են Ռուսաստանից գաղթած թարաքամաններ):

Նորէն վերջերս վերադարձած են իրենց տները եպիսկոպոսի միջնորդութեամբ՝ 10 տուն Ներքին Բօդի, 3 տուն Խըրդըր:

Ե Ո Չ Ղ Ա Տ Ի

Ս Ր Դ Ի Վ Ի Ճ Ա Կ Ը

1893 տարւայ կոտորածին նկարագրութիւնը ըրած եմ ձեզ ըստ կարելոյն: Կապելու համար հայ սրտերու վէրքերը, զորս բացած է յիշեալ ջարդը, Էնկիւրիի կուսակալ Մէմուտ հիւշա և Մուստաֆա փաշա, որ իր մոլեռանդութեամբն և անգթութիւններովը նշանաւոր է ու եկած է իր բարբարոս, կեղեքիչ իշխանութիւնը դիակներու ու աւերակներու կանգնեցնող մեր «արդարակորով» սուլթանի կողմէ, կը սկսին գործել կարգ մը անմեղներով լեցունելով բանդերը, որոնք արդէն լեցուն են հոգեւոր վիրաւորեալներով: Բանտարկեալ քրիստոնեաներից իւրաքանչիւրին յարմար զրպարտութիւններ պատրաստելով՝ բաժնեցին 200-ի չափ իսլամ սրիկաներու, յետոյ շղթայակապ հանեցին զանոնք պատերազմական ատենին առջև. հոն դատաւորները սուս վկայութիւններ ըսելէ յետոյ, առանց մտիկ ընելու այն արդար գիտողութիւնները, զորս կընէին զրպարտեալները, ամենքն ալ դատապարտեցին տարբեր պայմանաժամերով, որոնց 17-ը մահուան: Եւ ինչո՞ւ չընեն, երբ այս խժոճութիւնները կառավարութեան թելադրութեամբ և միսարէներու բարձունքէն միւսեզգիներու ըրած մէկ նշանովը կատարւած են: Յիշեալ կուսակալն ու պատերազմական ատենի անգամներն, որոնք տեղեակ են կատարւած բոլոր չարագործութեանց, մտքերունէն անգամ չէ անցեր պատժել մի քանիսն այն պաշտօնեաներէն ու երևելիներէն, որոնք սոսկ անձնական նկատումներով հրապարակը աղմուկով լեցունելով՝ ժողովրդեան անհուն վնասներ հասցնելու պատճառ եղած են: Մինչդեռ անդին՝ յանդերուն խորշերը, 180-ի չափ անմեղներ յանձնած են գազանբարոյ և մարգասպան բանդապահներու, որոնց վայրենի բնաւորութեան հնարած սոսկալի տանջանքներու տակ կը չարչարին և որոնց արձակած աղաղակների բնաւ ու է աղբեցութիւն չընեն յիշեալ տանջողներուն քարացած սրտին: Ահ, այս բարբարոս ու անգութ կառավարութիւնը դեռ կապրի ու չի չքանար աշխարհիս վրայէն... Բայց կը յուսանք, թէ լուսաշող արևը վերջապէս օր մը, ինչպէս ուրիշներուն, նմանապէս մեր անկախ կեանքը պիտի լուսաւորէ: սակայն ափսո՛ս, անոր ճառագայթները անթիւ աւերակներու ու զոհերու վրայ պիտի շողողան...

Այն պաշտօնատարք, որոնք որպէս թէ արդարութիւնը ի գործ դնելու և խաղաղութիւնը վերահաստատելու համար եկած էին, աւերակ, սուսուս և սարսափ սփռեցին չորս կողմ, մոխրի վրայ նստեցուցին Եողատի բնիկ հայ ժողովուրդը: Ըրջակայ հայ գիւղերուն մէջ, տուրքերու դանձման համար, եղ գոմէջ և այլ կենդանիներ ու առարկաներ գրաւելով՝ աներկալայելի աժան դներով կը ծախեն թուրք գնորդներու, որոնք արդէն ընկեր են թահսելարներուն: Եղած ձերբակալութեանց շնորհիւ, ժողովուրդն անկարող եղած

իրենց ձեռքի տակ, Վեսարիոյ և Բուժմտայինի միջև, որոնք անխնայ կը կողոպտեն ու շատերն ալ կը սպանեն այն ամեն քրիստոնէայ ճամբորդներուն, որոնք առևտուր ունին Վեսարիոյ հետ: Անցեալ տարու հոկտեմբեր ամսոյն մէջ կողոպտած ու սպանած են Թէրչէլի գիւղացի Յակոբ քէհեան և վերջերս ալ կիւրտէհցի Խաչատուրը և ուրիշներ, որոնց անունը չեմ կրնար յիշել: Հոկտեմբեր վերջերը, դարձեալ մի և նոյն ճամբուն վրայ, 7 քրիստոնէաներու քիթն ու ակննջը կը տրած և գրպանին դրած էին: Ազգունլուի դատարանը անձամբ քննեց ու տեսաւ ասոնք, բայց բնաւ չհետապնդեց չարագործները. որովհետև ատով վշտացուցած պիտի ըլլային Հիւսէյին և Օմար պէյերը, որոնք աւազակներուն ազգականներն են: Երբ գայմագամն, մութասարըն ու կուսակալն ընկեր են իրենց հետ, այլ ևս կը զգուշանան ամեն տեսակ չարագործութիւններ ընելէ: Քրիստոնէաներուն համար ասոնք գիտնալ, ուրիշ մը հաղորդել և կամ կառավարութեան դիմել ոճրագործութիւն մըն է. բանտ ու տանջանք պատրաստ է իրենց համար, եթէ ոչ պէտք է գրաւոր խոստովանել, թէ իրենց ըրածը պարզապէս զբարտաւթիւն է:

Ազգունլուի մէջ, ուր մինչդեռ զինուոր պահելու բնաւ պէտք չկայ, կարգ մը սրիկաներու զինուորական զգեստ հագցնելով, գիւղերը կը դիկեն, ուր ամեն կերպ կեղեքումներ ի գործ կը դնեն: Ասոնք մինչև իսկ չոր հացի կարօտ տուներ մտնելով՝ համեղ կերակուրներ կը պահանջեն, հակառակ պարագային կը գանակոծեն և այլ և այլ տանջանքներ կուտան: Փախարցի Խալայեան կարապետը կտոր կտոր ըրած Ազգունլուի և Չալապվէրտիի միջև: Պօտեր օղու աղքատ ծերունիի մը պէտքին մտնելով աւերելէ յետոյ, երբ խեղճ մարդը կաշաղակէ, անմիջապէս վրան հաւաքելով այն աստիճան կը ծեծեն, որ երկու օր վերջը կը մեռնի: Կառավարութիւնը, որ պատուոյ բռնաբարումը, կողոպուտն ու սպանութիւնը, պզտիկ ու անկարևոր բան մը կը համարէ, արդիօք ի՞նչ կերպ ոճրագործութիւններ մտադրած է մեր մասին, որ իրեն մեծ երևնայ: Մեզ լուծեան դատապարտած են, մեր բողոքները անլսելի կը մնան և միւս կողմանէ չարագործները կը կատողին, սոսկալի՛ կերպով կը կատողին. ի՞նչ կեանք է այս...

Մէտայէ-Չիմէնց գիւղացի Պօղոս անուն երիտասարդ մը, որ երկաթագործութեամբ կը զբաղի, խոսկարարներէն է ըսելով բանտ կը նետեն, ուր պատիւը կը բռնաբարեն հոն բանտարկեալ մարդասպաններ. խեղճ տղան չափազանց զգացելով այս բռնաբարումէն, կը խելագարի, որով կը պարտաւորին արձակել զինքը: Անկարելի չտեսնել ու չարտասուել այդ տղուն վրայ, որ Ազգունլուի փողոցներուն մէջ կը թափառի յիմարական աղետար շարժումներով:

Պէպէքէն, Փէօհրէնկ հարսանիքի կերթան կին մը, աղջիկ մը և այլ մը: Ճամբան համանցի թուրքերը վերանին յարձակելով, կուզեն կիներուն պատիւը բռնաբարել: Երիտասարդը, Անանեան Մանուկ, կը դիմադրէ: Թուրքերը, զէնքը ձեռքէն առնելու նպատակաւ, գաւազանով զարնել կուզեն թէկին. գաւազանը հրացանին

ձգողին հանդիպելով՝ կը պայթի և գնդակը կերթայ թուրքերէն մեկուն կը դիպչի. թուրքերը կը յարձակին անզէն Մանուկի վրայ և, մեռնելու աստիճան բերելէ յետոյ, Ծաղիկին կուսութիւնն ալ կը պղծեն: Խնդիրը դատարան կիյնայ և Մանուկը, իբրև մարդասպան, 15 տարեան բանտարկութեան կը դատապարտուի: Բժշկաց կողմէ հաստատուեցաւ, թէ Ծաղիկին կուսութիւնը պղծած էր. բայց բնաւ չփնդուեցաւ բռնաբարողները:

Բուն Եղզարտի մէջ գիշերները գօլ պտտող ոստիկանները, հայերը բռնելով բանտ կը նետեն, լապտեր ունենան կամ չունենան. յետոյ շատ մը ստակներ առնելով թող կուտան: Ասոնք կը բանտարկեն մարդ մը իր հետ գտնուող 14 տարեկան տղու մը հետ: Պահապանները կուզեն գիշերը բռնաբարել տղուն պատիւը: Գասպար անուն երիտասարդ, զոր վերև յիշեցինք, կը դիմադրէ: Հետևեայ օրը անոնք կարձակին. իսկ պահապանները Գասպարէն վրէժ լուծելու համար, գիշեր ժամանակ տասնի չափ մարդասպան տաճիկ բանտարկեալներ զինելով վրան թող կուտան: Այս գազանները խեղճ տղուն ամեն կողմը վերաւորելէ յետոյ, կը բռնաբարեն պատիւը. ատով ալ չբաւականանալով՝ աւելի մը կապած երկար գաւազան մը կը կոխեն... և խելայեղ վիճակի մէջ թողով կը մեկնին: Գասպար քանի մը օր յետոյ կը սթափի իր այս վիճակէն և խնդիրը դատարանին կը ներկայացնէ: Դէպքը, յետ քննութեան, կը հաստատուի բժշկեաց կողմէ. բայց փոխանակ պատժելու այդ ոճրագործներն ու զանոնք քաջալերող պահապաններն, ընդհակառակը, Գասպարին և ընկերներուն մահաւան կը դատապարտեն: Ահա բողոքին հետեւանքը...

Ասկէ երկու շաբաթ առաջ Հեքազ գացող միւլթիին և հարստահարիչ Խալիլ պէյը ճամբելու համար երկու հազարի չափ սօփտիաներ և հրոսակներ համախմբուեցան դրօշակին տակ, որոնք քրիստոնէաներու թաղերը պտտելով, բոլոր տունները քարեցին և շատ մը մարդիկ ալ վերաւորեցին: Կառավարութիւնը ակնատես էր ասոնց, լուծիւն պահելէ զատ բան մը չըրաւ: Խնդիրը էնկիւրուի անգղիական հիւպատոսին ակննջը ինչալով վալիին կը դիմի, այս վերջինը նեղը մնալով թէև քանի մը ձերբակալութիւններ ընել կուտայ, սակայն տարակոյս չունենք, թէ քանի մը օրէն ամենքն ալ պիտի արձակին:

Ահա հետեւանքը այն աղեցութեան, զոր թողուց Մուսթափա փաշա մեր նահանգին մէջ:

Ամեն կողմ աւեր, կողոպտում, պատուոյ բռնաբարում, սպանութիւն կը տիրէ: Ի՞նչ կեանք...



Ն Ա Մ Ա Կ Օ Ր Կ Ո Ւ Ի Ց

Օրդուի շրջակայ հայաբնակ գիւղի մը մէջ զարհուրելի դէպք մը պատահեցաւ: Յիշեալ գիւղի միւսիւրը

քանի մը աղաներու հետ խորհուրդ կընեն ջարդել հայերն ու այս նպատակով հրաման կընեն տաճիկ գիւղացիներուն: Գիւղացիք, որ արդէն գրգռած տրամադրութեան մէջ կը գտնուին վերջին ատեններու պատահած դէպքերէն, երբ վարչական պաշտօնաւորէ մը կը խրախուսուին, բնականաբար սանձարձակ կը սկսին իրենց շահատակութիւնները: Ուստի տեղոյն տաճիկ գիւղացիք հայ ընտանեաց վրայ յարձակելով, կսկսին աւերել պարտէզները, կոկիտները հնձած դաշտերը և թալանելով ու կողոպտելով հայերու ստացածքներն, սուրերնին քաշած համարձակ, քար ու փայտով ալ կը յարձակին հայերուն վրայ: Խեղճ գիւղացիք սարսափած յանկարծական այս յարձակումէն, իրենց վիճակին անտեղեակ, անօթի ու մերկ, ոտերնին բոբիկ, գլուխին բաց, կը բարձրանան սարերը: Փոքր երախաներ մեծերուն հետեւելով հակառակ լեռնային բերուոր դժւարութեանց, փշոտ ձաւբաներն արհամարելով հետիտան կը քաշին:

Խեղճ հայեր կը գնան միւղիւրին կը պատմեն իրենց ցաւերն ու վշտերը, բայց պարզիւն աշխատանք անաչառ պաշտօնեան կաշառք կուզէ կորզել անոնցմէ, որոնք աղքատ ու անկարող չեն կրնար յարեցնել միւղիւրի առաջարկը: Ուստի կուգան Օրդու գայմագամին դիմելով, կը պատմեն իրենց խղճալի վիճակը. բայց այդ դժբաղդ գիւղացիներու աղաչանք ու պաղատանք անօգուտ կը լինին:

Օրդուցի քանի մը անձինք իմանալով մանրամասնորէն պատահած սոսկալի դէպքն, կը խորհին հեռագրել Պոլսոյ անգլիական դեսպանին ու Պատրիարքին, բայց դժբախտաբար սոյն ձեռնարկ կառավարութեան արգելքի տակ չյաջողեցաւ: Հակառակ եղած դիմումներու, գայմագամը կը խոտտանայ բռնել ու բանդարկել այդ մարդիկը և փնտնելը պետական գանձէն վճարել:

Կիւրակի առաւօտ մը կառավարական շատ մը պաշտօնեաներ ոստիկաններու ջոկատով մը կարշաւեն այդ գիւղը. տեսնելով գիւղի ամայի տեսարանը, որը անժխտելի կերպով կը հաստատէր եղելութիւնը, փնտսւած շատ մը տեղերը քննելով, կը բռնեն մարդիկը ու կապած Օրդու ղոկելով, անկէ ալ Տրապիզոն կը ճամբեն՝ հոն բանդարկելու համար:

Միւտիքը պաշտօնանկ եղած է, կառավարութիւնը ոստիկաններով լեցնել տուաւ քաղաքս ու անյազաբար աչքը դարձուցած է տեղոյս հայ հասարակութեան վրայ. միակ նպատակ՝ իրենց ծակ գրպանները լեցնելու համար է:

Ն Ա Մ Ա Կ Տ Ր Ա Պ Ի Զ Ո Ն Ի Ծ

Թ ո ց գ ի ւ ղ ի դ պ ը ո ց ի ն ք ա ն դ ու մ ր .
Տրապիզոնէն 3 ժամ հեռի Թոց գիւղի հայերը ասկէ 2-3 տարի առաջ ձեռնարկած էին գիւղին գերեզ-

մանատան մէկ կողմը դպրոցի համար շէնք մը շինելու և այս տարի ալ կը լրացնեն զայն. այդ գերեզմանատան կից ունեցող կարգ մը մոլեռանդ կաթոլիկ հայեր գիւղացիներու այդ քայլը արգելք տեսնելով կաթոլիկ պրօպագանդայի, որուն համար իրենք հոն զըլրոց ու եկեղեցի շինած էին և միւս կողմէ ալ գրգռելով կառավարչական պաշտօնեաներէ, կուսակալին բողոք տւին ամսուս առաջները, թէ հայ գիւղացիներ առանց հրամանի դպրոց կը կառուցանեն և իրենց հողին սահմանը անցնելով, մեր հողին վրայ անցած են. բռնաւոր կուսակալին ալ ուզածը այդ էր, ինչ լաւ առիթ լուսաւորչականները և կաթոլիկները իրար ձգելու և պատճառով մ'ալ դպրոցը մէջ տեղէն վերցնելու, ուստի առանց օրինական ձեւակերպութիւններ կատարելու, առանց քննելու, առանց Առաջնորդարանի իմացնելու, անմիջապէս զափթիէներ կը զրկէ թոց դպրոցը քանդելու խիստ հրամանով. 4 զափթիէներ անկարող զգալով միայնակ գիւղ մտնել, շրջակայ Զիւտմէրա և ուրիշ գիւղերէ 20-30 թուրք հաւաքելով ապրիլ 12-ին ահագին հայհուդով մը կարշաւին գիւղը և գերեզմանատունը ոտնակոխ ընելով, մէկ երկու վայրկեանի մէջ կատաղաբար վար կառնին նորաշէն դպրոցը: Երեք մարդիկ չեն գտնուիր այն ատեն և քանդուածը առանց միջադէպի կը վերջանայ:

Գիւղացիներու պահանջմամբ, Առաջնորդարանէն բողոքեցաւ այս անիրաւութեան դէմ, փաստելով, թէ եթէ նոյն իսկ շէնքին հողը Հասունեանի բեկորներուն ըլլար, կուսակալ մը իր բռնապետի գծած օրէնքով իսկ չէր կրնար Տէրէ պէյի պէս վայրենի հրամաններ արձակել: Կուսակալը կարեւորութիւն չտուաւ այս արդար բողոքին և սկսաւ զանազան խնդիրներ ալ հանել լուսաւորչական և կաթոլիկ հայերու մէջ այս խնդրի պատճառով սաստկացած ատելութիւնը աւելի ևս արմատացնելու:

Ինչ հիանալի տիպ կառավարչի մը, ինչ արժանի գործակալ արիւնաքամ բռնապետի մը, ինչ բացարձակ փաստ կառավարութեան ձիւղային ձգտումներու, քանդել դպրոց մը, մարել լուսաւորութեան դեռաբողոք վառարան մը, ջլատել խեղճ գիւղացիներու ինքնազարգացման ուժը, ամեն տեսակ կեղծ ու ստոր միջոցներով գրգռել, իրար սոսկալի առելի թշնամիներ ընել երկու այլադաւան եղբայրներ, յայտնապէս քաջալերել թուրք գիւղացիները ամեն, անիրաւութիւններ, յարձակումներ կատարել հայերու դէմ. դա միայն անտանելի կերպով նեխած թուրք մահամերձ կառավարութեան անձեռնամխելի արժանիքն է:

Շատ, շատ աւելի ոճիրներ կարելի է սպասել գազան ու կեղծաւոր պաշտօնեայէ մը, որ սուլթանէն շատ խիստ յանձնարարութիւններ կան հայերը ձգձուլու և որուն նշանաբանն է ուտել, ուտել և ուտել...

Վեջերս Իւնայի շրջակայ Գօրգամալի անուն գիւղին մէջ կիւռձի գաղթական աւազակներ կը յարձակին հայի տան մը վրայ. հայերը իմաց կուտան մօտերը գտնուող պահապան զինուորներուն, որոնք կարծելով թէ աւազակները վրացիի հագուստով հայ յեղափոխական-

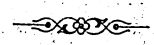
ներ են, անմիջապէս կը պաշարեն զանոնք և 2 կը սպանեն Բայց, ո՞վ յուսախաբուութիւն, իրօք մահմեդական կիւռձիներ են եղեր սպանւածները:

Այս ձախող գործին վրէժը առնելու համար, հենց միւս օրը գիւղին քահանան, մուխթարը և մէկ քանի գիւղացիներ Իւնա կը տանին, կը բանտարկին, պատրուակելով թէ դուք ալ մասնակից էք այդ աւազակներուն, բայց ագոր ալ ստուծիւնը շուտով երևան կենէ: Քանի մը օր վերջը փախչող աւազակները ուրիշ ընկերու հետ դարձեալ կուգան նոյն գիւղը և գնդակահար կսպանին 3 հայ և մի թուրք: Զինուորներ կը ղրկւին աւազակները ձերբակալելու:

Բանդարկուածները երաշխարուութեամբ ազատ կը թողին:

Այս քաղքին սիւվարի Չաուշին Ղարա Ահմէտ իր հետ առնելով երկու վատհոգիներ, Քեօքուչի գիւղի Արիստակէս քահանային սպառնալիքով 25 մէճէտ և 18 քիլէ ցորեն կը կորզէ: Տ. Արիստակէս կը բողոքէ, բայց Ղարա Ահմէտ կը մնայ անպատիտ:

Իւնայի մէջ ալ օրէ օր թուրքերը կը գրգռեն հայոց դէմ և տեսնեցաւ, որ եթէ պատեհ առիթը ներկայանայ, պիտի կրնան կատարելապէս գլուխ հանել տեղոյն հայերը բնաջինջ ընելու գործը շնորհիւ վեհ սուլթանին:



ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆ ՄԱԿԵԴՈՆԻԱՅՈՒՄ

Մեր ընկերոջ հաղորդածը
—Յունիսի 11 (ն. տ. 23) գիշերուայ ժամը 11 և 30 ր. Ուրբաթ օրը Արասովոյի շրջակայքում ապստամբները մօտ 45 հոգի, Դիմօ Դեադօտի առաջնորդութեամբ կռիւ ունեցան զօրքի հետ: Անյարմար դիրքի շնորհիւ նոքա կորցրին 2 մարդ: Բայց կարողացան դուրս գալ և այժմ յարմար դիրք ունին: Զօրքերը օգնութիւն են ստանում բացի դրանից նոքա գիւղերից դուրս են բերում բօլշարներին իրենց եղբայրների դէմ: Գիշերը Պալանկայ բերին մի սայլ սպանւած և վիրաւորւած զինուորներ:

—Յունիսի 13 (ն. տ. 25). Վերջին լուրերը հաղորդում են, որ Դիմօ Դեադօտի խումբը ջարդելով զօրքի շղթան՝ անցաւ դէպի Վարդար: Նոցանից սպանւած են 2 և 1 վիրաւորւած: Զօրքից սպանւած են աւելի քան 30 հոգի: Սպանւած են նոյնպէս 17 հոգի բօլշարներից, որոնց կառավարութիւնը ստիպելով դուրս էր բերել իրենց եղբայրակիցների դէմ: Վախենալով սրանց զէնք տալ կառավարութիւնը տուել էր սրանց մահակներ:

—Նիկոլի խմբից մնացել են 9 հոգի, բայց թէ որտեղ են, յայտնի չէ:

—Ենթադրում են, որ երկրի խորքերումն էլ ապրատամբութիւն է սկսել:

Բ Ա Յ Ն Ա Մ Ա Կ

Հ ն Չ Ա Կ Ի Մ Մ Բ Ա Գ Բ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Զորմանքով կարողացինք «Հնչակի» թիւ 9-ի մէջ Կ. Պոլսէն խրիւած լուր մը, որուն համաձայն իրր թէ հնչակեանները զարկած ըլլան դաւաճան թիւթիւնձեէլը, մինչդէռ Դաշնակցութեան Կ. Պոլսոյ Կեդրոնական Կոմիտէին նախագոյն սրոշումով և տեղական կոմիտէներէն «Չոճ» ին ահաբեկիչներուն ձեռքով ի գործ դրեցաւ անոր մահուան վճիռը:

Զմանրալով այն կէսին վրան, թէ Յեղափոխութեան տեսակէտէն կարեւորութիւնէ խապաւ զուրկ է յեղափոխում կան որ և է արարի մը այս կամ այն կուսակցութեան ձեռքով կատարւած ըլլալը, — սա չափ միայն կուզենք զիտել տալ որ թէ՛ Դաշնակցութեան Կ. Պոլսի Կեդրոնական Կոմիտէիս և թէ՛ Հնչակեան կուսակցութեան Պոլսի Մասնաճիւղին համար պատշաճ էր չին կրնար ըլլալ երբէք այդ օրինակ սխալներ ու թիւրիմացութիւնները: Ուստի կը յուսանք թէ «Հնչակի» խմբագրութիւնը պիտի փութայ իր սխալն ուղղելու ստուգապոյն սղոյիւրներէ առնւած անմիջական անդեկուլ իւններով:

Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԷ

ՆՆՈՐԱՏԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՅՈՒՅԱԿՐ

Կ. Պոլսի կեդրոնական սնդուկի մէջ ստացւեցան. Մանիշակ քը-էն Մեղու 45 դահեկան, Կարիճ՝ 100 դահ., Արուսեակ 100 դահ., Ա. 20 դահ., Համ. 20 դ., Ար. 10 դահ., Հուր 40 դահ., Բոց 20 դահ., Վրէժ 40 դ., Օրէն 20 դահեկան:

Վիշապ քաղաքէն Սմբատեան խմբ. 100 դահ. և ս 150 դահ., Արշակունեան 80 դահ., Քառօ 10 դահ.:

Նիզակ քաղաքի կեդրոնական սնդուկի մէջ ստացւեցան.

Անյայտ 480 դահեկան, Յ. Յպ. 540 դահ., Յ. Յկ. 190 դահեկ.:

Անդ. Կ. երկրի Ղ. Ա-ից 242 ռուբ., Ասդրօշմից 180 ռուբ., 56 ռուբ., 44 ռուբ.:

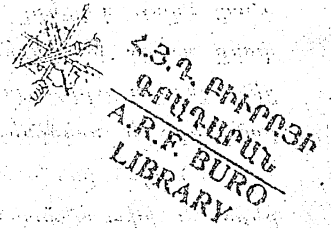
Ուրմիոյ դաւառում, մի խումբ Ասորիներից 36 զրան:

Յիշեցնում ենք, որ ամսոյս 13-ին (ն. տ. 25), լրանում է Սասունի Ապստամբութեան և Մեծ Կոտորածի միամեակը: «Դրօշակի» եկող համարը ամբողջովին նւիրւած կը լինի մեր յեղափոխութեան պատմութեան մէջ այդ ամենանշանաւոր անցքին:

Թէև ինչ ինչ պատճառներով ուշացաւ Տրապիզոնի նամակը, բայց և այնպէս հարկ համարեցինք նրան գետեղել այս համարում:

Դաշնակցութեան անձամբօրներց Խաղրում է թղթակցութեան նւիրատուութեան համար դիմել:
L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.
Վիւննա, Դաշնակցութեան սպասարան

ԴՐՈՇԱԿ



„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս Ի Տ Ա Ս Ն Ե Ր Ե Բ

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Ի

Ա Պ Ս Տ Ա Մ Բ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ե Ի Կ Ո Տ Ո Ր Ա Մ Ի

Տ Ա Ր Ե Դ Ա Ր Ջ Ը



Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Յ Ո Ւ Վ Ի Ր Ա Ռ Ո Ր Ե Ա Ն Ն Ե Ր

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Յ Ո Ւ Վ Ի Ժ Ճ Ա Կ Ը

Սասուն գաւառի Սէմալ գիւղացի տասն անձէ բաղկացած ընտանիք մը էինք, քիւրտերու հետ պա-

տերազմ ըրինք. մեր ինչքը և կեանքը պաշտպանելու համար. իսկ երբ զօրքն միացաւ քիւրտերու հետ, մենք փախանք. ես հօրս հետ էի, հայրս անթուրթնէն չը կրցաւ փախչել, իսկ ես մտայ անտառի մէջ և ուշա-

գնաց եղայ. զօրքերը հայրս բռնեցին և թրով զարկին փորը դուրս թափեցին՝ մէջը վառօթ լեցունելով, այրեցին, վերջէն ուրիշներու հետ գնացի, հօրս մնացած փրշրանքները և ոսկորները թաղեցի:

Մնացած ինն անձինքս 40 օր շարունակ անօթի քարերու և խիտ անտառներու մէջ մնացինք: խոտ կերանք, մինչև որ պոռացող ձայները դադարեցան, որ այլ ևս զմեզ չէին հալածեր, իջանք մեր տեղերէն, Մուշ եկանք. հիւքիմաթը զմեզ զոկեց Մշոյ դաշտի Խիյպեան գիւղը, այնտեղ փլած տան մէջ ձմեռը խիստ դառն նեղութիւններ կրեցինք, կերածներս կըլկըլ էր, առանց կերակուրի. ցրտէն և անօթութիւնէն հիւանդացանք, երկու աղջիկ և տղայ մը մեզմէ մեռաւ և այժմ մնացած 6 անձինքս, մերկ և անօթի՝ կը թափառինք գիւղէց գիւղ՝ կմախք դարձած:

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն

Յուլիս ամսւայ վերջէն սկսեալ մինչ սեպտ. սկիզբը տաճկական զօրքն և աշիրաթ քիւրտեր սկսան անխնայ սրով և հրով կոտորել զհայեր:

Նախ մինչդեռ Շէնըք և Սէմալ գիւղացիք իրենց ոչխարներ և տաւարներ ամարանոց՝ լեռը հանած կարածցնէին, Մուշ բնակող վալըքանցի քիւրտեր, որ ասոնք ալ ամարանոց ելած էին, յարձակեցան Շէնըք հայ գիւղն ոչխարաց վրայ և յափշտակեցին, որ հայ հովիւներ դիմադրելով և ետևնին ընկնելով, ոչխարներ յետ առին և երկու կողմէն ալ վիրաւորւածներ եղան:

Երկրորդ օր պաքրանցի քիւրտեր յարձակեցան Շէնըքու և Սէմալ գիւղօրէից վրայ ու սկսան կողոպտել ինչ և անասուններ. ասոնց ալ հայեր դիմադրելով, գրեթէ յետս դարձուցին, և քիւրտեր փախչելով օսմանեան բանակին կը դիմեն, որ հայոց գիւղերուն մօտ էր. ողորմելի հայեր կարծելով թէ օսմանեան զօրքը արդարութիւն ի գործ դնելով, պիտի օգնէր հայոց. սակայն ի զուր: Յայնժամ օսմանեան բանակի զօրքը՝ միանալով քրդաց հետ, սկսան յարձակիլ հայոց վրայ և անխնայ կոտորել արքը, կանայքը և մանկուկը: Նոյն օր սկսան տանց միջի ամբողջ եղածներ կողոպտել և երկու գիւղն ալ կրակով վառել, անասուններ տանել երկու գիւղի եկեղեցիներու մէջ հայ կանայք լեցունել և պղծել և ապա սպանել և անոնց որովայնի միջի եղած մանուկներ հրացանի սիւնկիով հանել և սպանել, նմանապէս անկարող ծերեր և դրպ-

րոցի աշակերտներ բռնելով վառւած կրակի մէջ լեցունել. իսկ մէկ մասն ալ փախչելով, ոմանք քարավէժ և ջուրերու մէջ ինկան մեռան. և շատերն ալ զօրքերու հրացաններով սպանեցան. վերջապէս լեռներ ու ձորեր դիակներով լեցեցան, ոմանք ալ շնչասպառ հազիւ թէ անկան անտառներու և քարերու այրերու մէջ ազատեցան:

Ուստի ասոնցմէ երկու անձինք բռնելով, տարին օսմ. բանակի զօրապետին, որ զօրապետն երդմամբ յուսադրեց յիշեալ երկու անձինքը, թէ գնացէք, ձեր մընացեալ ազատւած հայեր բերէք, թող հպատակին և ազատին: Սոյն երկու հայ անձինք՝ կընելով լեռներ և ձորեր շրջելով գտան Յէր-Յովհաննէս քահանայն և քանի մը հարիւր անձինք, որք սոյլէն և անօթութիւնէն ուշաթափ եղած էին, համոզեցան և Յէր-Յովհաննէսի հետ բանակը երթալով, անձնատուր եղան: Եւ երբ բազմութեամբ բանակը հասան, սպարապետ հրամայեց կայել կապանօք և ոմանց ձեռք բրէջ տալով՝ խոր հորեր փորել: Յէր-Յովհաննէսի աչքեր սրածայր դանակով կը հանին և ապա կը գլխատին. նմանապէս բոլոր կապեալներ հրացանի սիւնկիով սպանել, հորի մէջ լեցնել և ձորակի ջուրի հետ նետել և շատերն ալ կտրատել, շուներու առաջ լեցունել և գազանաց ու թռչնոց կերակուր ընել և այլն:

Եւ ապա յարձակեցան Ալիկուզանայ և 48 գիւղերու վրայ մինչև ի Դալվորիկ գաւառը, բոլոր գիւղերը կրակով վառեցին, որոց մէջ թէ եկեղեցի քանդեցին, մեծաւ մասամբ, 6 գիւղի դպրոցները այրելէն զկնի աշակերտներ և վարժապետներ ալ սպանեցին և ցիր ու ցան ըրին: Յիշեալ գիւղերու ժողովուրդոց թիւ 36,000 կը հասնի, յորոնցմէ հազիւ թէ 2000 փախստական ազատեցան և այսօր դաշտիս Մշոյ գիւղօրէից մէջ և լեռներ կը թափառին. և շատերն ալ մերկանդամ և անօթի կը մեռնին, ուստի թէ անորդներուն և թէ մեռնողներու թիւը յականէ յանւանէ տալ առ այժմ չի գիտցուիր:

Յուցակ աւրած գիւղերու.

1 Ալիանցիք	25	տուն
2 Ալըջիկ	7	"
3 Գուշաօք	12	"
4 Շէնըք գիւղ	40	" 2 եկեղեցի, 1 դպրոց
5 Մղիէսուրի	15	"
6 Դափէ	10	"
7 Ալընկիման	20	"
8 Պապձանց	8	"
9 Սէմալ գիւղ	50	" 1 եկեղեցի, 1 դպրոց

10 Միւս դաշտօք	8	»
11 Պղպարտեր	10	»
12 Պօնկէ	20	»
13 ԿըռէՏըսար	10	»
14 Մերկիր	8	»
15 Խոշօք	12	»
16 Կելիկուզան գիւղ	80	» 1 եկեղեցի, 1 դպրոց
17 Կիսան	8	»
18 Հիւսկնցիք	30	»
19 Մխիթար	15	»
20 Խարիպշան	13	»
21 Խտան	20	»
22 Երկու աղբի	60	» 1 եկեղեցի, 1 դպրոց
23 Թխիկ	7	»
24 Կըղէուըշ	4	»
25 2 Հխթինք	70	» 2 եկեղեցի
26 Կոնոց		
27 Դալկորիկ գիւղ	60	» 1 եկեղեցի, 1 դպրոց
28 Զօրեր	15	»
29 Սպահանք գիւղ	50	» 1 եկեղեցի
30 Հարթք	45	»
31 Հոսնուտ	15	»
32 Փուրս գիւղ	50	» 1 եկեղեցի
33 ԽըլՏոկիտ	40	»
34 Տըվալինք	40	» 1 եկեղեցի
35 Հըլօղինք	50	»
36 Եղկարտ	30	»
37 Մերկիր	25	»
38 Հըրթիոյ	35	» 1 եկեղեցի
39 Քօրախոյ	40	»
40 Հուամնք	15	»
41 Մըզօայ	35	»
42 Իշխանձոր	40	» 1 եկեղեցի, 1 դպրոց
43 Խըզօկու արտեր	45	»
44-45 Սևիթ և Կուանոս	65	» 1 եկեղեցի
46 Ընկուզնակ	50	» 1 եկեղեցի
47 Խաջուկներ	20	»
48 Արտկոնք	40	»

Մ Ի Տ Ա Ր Ի Է

Ուղիղ մի տարի է, երբ քաջարի սասունցիներ կրկին պարզեց յեղափոխական դրօշակը, երբ Սասունը, ամբողջ Սասունը, գրեթէ անպատրաստ, կուրի դաշտ դուրս եկաւ՝ իր դիմացն ունենալով Տաղաքներից բաղկացած

կանոնաւոր հետեակ և հեծեալ զօրք, թնդանօթներ և քրդեր. տասնեակ հազարներով:

Այո, ճիշտ մի տարի է, երբ անվեհեր Սասունը թեև՝ շրջապատւած չորս կողմից թնդանօթներով, կարկտահար էր լինում ուումըներով և գնդակներով, բայց և այնպէս կարողացաւ յետ մղել մի ահագին բանակ, հարածեւ, մեծ կորուստներ հասցնել նրան: Ամբողջ 18 երկար ու ձիգ օրեր՝ Յուլիսի 27-ից մինչև Օգոստոսի 13-ը սասունցիք՝ միացած, առիւծ կտրած, հարած հարածի հետեից տալով, թոյլ չտւին թշնամուն մուտք գործել երկրի ներսը: Թշնամին շփոթուած, ապշած, իրարանցման մէջ է. քիւրդերը փախչում են, զօրքը թընդանօթներով նրանց յետ է մղում դէպի պատերազմ:.. 18 օր Սասունը յաղթութիւն յաղթութեան հետեից է տանում, կոտորած կոտորածի հետեից հասցնում, առան և ութ օր անընդհատ:

Զօրքերի հրամանատար նենգամիտ փաշան մի ուրիշ միջոցի է դիմում. դադարեցնելով կուրը, նա բանակցութեան է հրաւիրում սասունցիներին: Հացի, ռազմամթերքի պակասութիւնը, կատարեալ բացակայութիւնը հարկադրում է մեր քաջերին ընդունել այդ պռաջարկութիւնը: Հարկաւոր է լինում պատգամաւորներ ուղարկել. ընտրում են 184 ներկայացուցիչ: Մինչ այս մինչ այն յանկարծ թշնամին ներս է խուժում անսովի երկիրը: Սասունցիք միայն այժմ են նկատում իրենց գործած սխալը, բայց արդէն ուշ էր:

«Յուսահատ և ահեղ կուր կը ծագի, դաշայններով, սրերով և նաջախներով, կուրծք առ կուրծք: Սևեանաման դիակներով կը ծածկի դաշտը: Կը տեսնես Գըրգօն ծերունի մը, որ թևերը քաշած, դամասկեան լահեղ խնջարն ի ձեռին իրարու հետ դիակներ կսփռէ և անընդհատ կառաջանայ. անոր ետեէն կկերթայ իւր որդին, գայթելով դիակաց մէջ և աղանղակելով. «Հայր, հայր, քաջազունք այսպէս կոստնուն դիակաց վրայէն»: Անոնցմէ ոչ մի չի ձերբակալիր, ոչ ոք կուէն խոյս չի տար, այլ ամենքը կընդունեն նա: «Հատակի պսակը՝ արեամբ ներկւած, եռապատիկ թըշնամիներու հոգիներ իջեցնելով ի թափս դժոխոց»:

Սկսում է կոտորածը, տմարդի կոտորածը: Բայց սասունցիք յետ չեն նահանջում, այր և կին աներկիւղ դիմում են կոտորած: Կանայք կուում են քարերով և խնջարներով: Գազան զինւորները մորթում են անմեղ մանուկներին, դիակները ձօժում սևիկների վրայ: Թընդանօթների պայթումը, երեսանների ճիչ, աղաղակը դըզըգացնում են ամբողջ երկիրը: Շփոթ, իրարանցում, կատարեալ դժոխք: Մի տեղ անասելի չարքարանք, տանջանքներ են կատարում զինւորները, մի այլ տեղ

կանայք ժայռերից իրենք իրենց անդունդն են նետում, որ չընկնեն բիրտ զինուորների ձեռքը, որ չանպատեն իրենց անարատութիւնը:

Ամբողջ 10 օր՝ Օգոստոսի 15-24-ը տևում է այս կոտորածը: Ատորում են անխոր բողբոջներ, գազանային տանջանքներ, շիկացած երկաթի կաթսաներ, ցցեր... Այր մէկը յիշեք, երևակայել հարկաւոր է այն սարսափների տեսարանը...

Ճիշտ մի տարի է անցել այդ ժամանակից: Ինչ եղաւ այս մի տարւայ ընթացքում:

Երբ այդ գազանութիւնների լուրը յայտնի եղաւ Եւրոպայում, մամուլի լաւագոյն մասը միաձայն բողբոջեց սուլթանի կառավարութեան դէմ: Աերջինս սկսեց հերքել իրողութիւնը, յեղաշրջել փաստերը: Մամուլը զայրացած պահանջեց եւրոպական պետութիւններից միջամտել նրանք հասարակութեան և մամուլի միահամուռ պահանջների ճնշման տակ միջամտեցին և... ուղարկեցին կոտորածի տեղը մի քննիչ յանձնաժողով: Մամուլը, անկաշառ մամուլը դրանով չբաւականացաւ, սեփական թղթակիցներ ուղարկեց երկրի խորքերը: Այդ անձնուրաց մարդիկ վտանգի ենթարկելով իրենց կեանքը, մըտան Տաճկահայաստան, իրենց ընդարձակ յօդածնէրով երևան հանեցին սուլթանի կառավարութեան ձեռքով կատարած և կատարող քստմեելի գործերը: Քաղաքակրթւած երկիրների հասարակութիւնը ապշում զայրանում է: Միտինգներ են տեղի ունենում: Անգլիայում և Ամերիկայում: Պետութիւնները կազմում են ըէֆօրմների մի ինչ որ ծրագիր, որը տաճիկ կառավարութիւնը մինչև օրս չի կամենում նոյն իսկ լոկ խօսքով ընդունել...

Իրազմատիպից օգնութիւն սպասող հայերի յոյսերը ի դերև անցան:

Իսկ մինչ այդ ապստամբւած ժողովրդին մի այլ չարիք է վերահասնում: դա սողն է: Ոմանք գաղթում են զանազան երկիրներ, մնացածներից սողն է զոհեր տանում: Եւ այսօր շատ շատերը կմակը դարձած, տեղերում են ծարօնում և կարին, օգնութիւն հայցում իրենց թշուառ եղբայրներից:

Ճիշտ մի տարի է անցել մեր յեղափոխական պատմութեան այդ նշանաւոր մօմենտից յետոյ: Բայց յուսահատական չէ նա այս ժամանակամիջոցը: Ճիշտ է, մեծ զոհեր տւինք, հազին, անփոխարինելի կորուստներ ունեցանք, բայց Սասունի ապստամբութիւնը մեզ համար մի նոր դարագլուխ է բանում: նա ահազին զարկ տւեց յեղափոխական գործին, սթափեցրեց ամբողջ ժողովուրդը, էլեբտրականացրեց նրա բոլոր դասերը, նորից բայց աւելի ուժեղ կենդանի չտեսնւած շարժում առաջ

բերաւ: Օր օրի վրայ աւելանում են յեղափոխական կօմիտէները, սփռւում բուն երկրի զանազան անկիւնները: կազմւում են նոր և նոր հայրուկային խմբեր, զէնքեր տեղափոխում, ընդհարումներ, հրոսակային ճակատամարտներ զօրքի և քրդերի հետ, ժողովրդային ցոյցեր, նշանաւոր մատնիչների, ոստիկանների սպանութիւններ յեղափոխական տերրօրիստների ձեռքով:

Այո, Սասունի ապստամբութիւնը և կոտորածը զարթեցրին ամբողջ ժողովուրդը դարեւոր թմրութիւնից: Կուր սկսւած է և նրա յաջող ելքը մեր իւրաքանչիւրիցն է կախած: Հեռի մեզանից դիպլոմատիան մեք նրանից սպասելիք չունինք: մեր յոյսը մեր բաղնիկների վրայ դնեք և կուենք:

Կուենք յանուն դարերով հարստահարած ժողովրդի:

Կուենք յանուն Սասունի անմահ հերոսների:

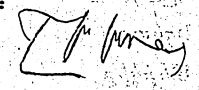
Կուենք՝ ցցերի վրայ հանած անմեղ մանկանցը վրէժխնդիր լինելու:

Կուենք բռնաբարւած, ապա բարբարոսբար նահատակւած մեր մայրերի, մեր քոյրերի ոտնակոխ արած պատւի համար:

Կուենք ստրկական շղթաներով կաշկանդւած, սուլթանի լծի տակ հեծող ժողովրդի ազատութեան համար:

Կուենք, կուենք մինչև մեր վերջին շունչը:

Կամ մահ, կամ ազատութիւն:



Ա Ղ Ա Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Կ Ա Մ Մ Ա Հ

Այս է բոլոր յեղափոխականների դէվիզը, այս է և մերը, ազատութիւն կամ մահ, այս է միակ պատւաւոր կեանքը և այս ենք մենք պահանջում:

Մենք պահանջում ենք տիրող բռնակայութեան ոչնչացումն և մեր մարդկային իրաւունքների յաղթանակը: և դրա համար մենք կուում ենք, դրա համար հայ ժողովուրդը սկսել է արիւն թափել իւր հայրենիքը ներկեւ իւր որդկերանց արիւնով:

Հայ ժողովուրդը դարձր է, որ շլինքը ծռած փշող, ապականող, մեռցնող բռնակալի լծի տակ տանում է դժոխային կեանք: դարձր է, որ նա զոհւել է իւր մարդկային իրաւունքներից և ծառայում է իբրև մի բռնակիր անասուն, դարձր է, որ նրան կեղեքում, անպատւում, սպանում են, դարձր է, որ նրան

ոտի տակ տեւած կոխկրումում են և ենթարկում լիբբ ու Լպիրշ կոպտութիւնների, ծաղրի ու ամեն տեսակ տանջանքների: Այլ ևս ոչինչ չէ մնացել նրա համար մաքուր, սուրբ և անարատ, — նրա բոլոր զգացմունքները բռնաբարւած, ոտի տակ են տեւած, նա ստորացրւած է բարոյապէս: Իւր ամբողջ էութեամբ, իւր արտաքին ու ներքին աշխարհով նա չի պատկանում իրեն, այլ անամօթ, անպատկառ բռնակալին:

Այո, հայ ժողովուրդը իւր էութեամբ բռնաւորի սեփականութիւնն է, և նա դեռ ապրում է, տանում է այդ կեանքը: Ապրել բռնաբարւելու համար, ապրել տանջւելու ու անպատկելու համար, ապրել ստրկական շղթաների մէջ խեղտւելու համար. ամօթ է:

Ոչ, հայ ժողովուրդ, ոչ, բաւական է, ժամ է սթամիւելու, ժամ է շարտելու ստրկական լուծը և փշոյլը բռնակալի շղթան:

Ազատութիւն կամ մահ, այս են պահանջում քո մարտիրոսները, քո ազատութեան համար նահատակւած հերոսները: այս է պահանջում և հերոս Սասունի հերոս որդիքը, նրա հազարաւոր նահատակների արիւնք որոնք զոհւեցին դրա համար, այս է պահանջում աւերակ դարձած և արիւնով ներկւած Սասունը:

Ահա լրանում է միամեակը այն սարսափելի տրամադր կոտորածի, որ տեղի ունեցաւ անցեալ տարի Սասունում: Այս ամիսներումն էր, որ Սասունը խեղտւած էր հրացանների ու թնդանօթների մի մէջ, այս օրերումն էր, որ Սասունի կանաչ ու ծաղկաւէտ բնութիւնը ներկւել էր իւր քաջ զաւակների արիւնով, այս ժամանակամիջոցումն էր, որ թշնամին սրի ու հուրի էր բռնել ամբողջ Սասունը — այրում, կոտորում էր... և հպարտ ու հսկայ Սասունը ընկաւ... ու որբացաւ իւր սիրասուն զաւակներից:

Ու ամբողջ մի տարի է անցել այդ օրւանից և մենք չենք սրբել այդ արատը, մենք դեռ վրէժխնդիր չենք եղել: Մենք արտայայտել ենք մեր զայրոյթը, մենք ցոյց ենք տւել թշնամուն մի քանի դործողութիւններով, որ մենք շարունակում ենք կռիւլ, որ մենք զինաթափ չենք եղել և չենք լինիլ. բայց այդ չէ:

Այդ արատը կը սրբւի այն ժամանակ երբ ջարդւած, փշուած կը լինին թշնամու ստրկական շղթաները, երբ նա դուրս քշւած կը լինի մեր հայրենիքից և երբ Սասունի արիւնոտ լեռների վրայ կը ծածանի ազատութեան դրօշակը:

Մինչդեռ չկայ այդ, մինչդեռ Սասունը մնում է աւերակ, որդիկը ցիր ու ցան և Հայաստանի հողի վրայ թագաւորում է սուլթանական բռնակալ կառավարու-

թիւնը, այդ արատը կը մնայ և մենք միայն արժանի կը լինինք ազգերի արհամարանքին ու զգւանքին...

Իսկ այդ արատը կ'սրբւի է սրբել, այս նշանաւոր տարեդարձին դարձեալ կրկնենք, միմեայն յեղափոխութիւնով:

Հայ ժողովուրդ, յեղափոխութիւնն է միակ ճանապարհը քո ազատութեան, յեղափոխութիւնն է, որ քեզ կը տայ քո բաղձածը՝ ազատ երկիր, ազատ մարդ:

Համոզիր դրանում, համոզիր, որ մինչև աւերումների չենթարկես թշնամու հիմարկութիւնները, մինչև տերրօրի չենթարկես նրա ամեն տեսակ պաշտօնեաները ու ամեն տեսակ կեղեքիչները, մինչև արիւն չհոսցնես, չկայ փրկութիւն...

Յոյսդ մի՛ դնիր շահասէր դիպլոմատների և ոչ էլ թթու պոռոտախօս ու պօլիտիկան ազգասէրների վրայ. յոյսդ դիր քեզ վրայ, քո բազումների վրայ:

Ձեռք տուր յեղափոխականին, թիկնակից եղիր, ամէր սեղմիր նրան և կռիւր. կռիւր յանուն քո նահատակների, կռիւր յանուն ազատութեան:

Բաւ համարիր դարերով կրածդ ստրկի կեանքը, բաւ համարիր կոտորածը, անպատուութիւնը, կեղեքումը, թախնը, բռնաբարութիւնը, լլկումը...

Տասնեակ տարիներ է, որ քո որդիկը բարձրացրել են յեղափոխական դրօշակը, մտիր այդ դրօշակի տակ, ամուր բունիր նրանից, դա է քեզ փրկողը. կուրծք տուր թշնամու գնդակի առաջ, թող արիւնդ հոսէ, այդ է քեզ փրկելու:

Թշնամու գնդակով վիրաւորւած և արիւնոտ կուրծքը է, որ կը պաշտպանէ քո պատիւը, դրանից հոսած արիւնը կը խեղտի թշնամուն և քեզ կը բերի կեանք. եթէ վերքը մահացու է, դու կը մեռնես. բայց պատւաւոր, հերոսական մահով. պատիւ քեզ:

Ազատութիւն կամ մահ, կրկնենք այս արիւնոտ տարեդարձին և ոգևորւած տասնեակ հազար մարտիրոսների հերոսական մահով, աւելի հաստատուն և վճռական քայլերով. գնանք դէպի կռիւլ, դիմենք դէպի մեր կէտնապատակը:

Կամ ապրինք իբրև ազատ մարդ, կամ մեռնինք հերոսական մահով:

«Ազատութիւն կամ մահ» — ահա միակ ելքը, ահա միակ պատւաւոր կեանքը:

Գրեալ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՇՎԷՑՑԱՐԻԱ

(ՄԻ ԾՎԷՑԱՐՈՒՆՈՒՑ)

Հայեր,

Ձեզ եմ դիմում այս տողերով, որ նւիրւած են մի տխուր և վշտալի տարեդարձի, տարեդարձ, որ լի է խրախուսանքով և վեհ, ազնիւ օրինակներով:

Մի տարի է, ճիշտ հենց այս օրերում, մի սարսափելի կուռով արիւնոտեց ձեր սիրուն երկիրը: Ձեր բարբարոս իշխողը՝ չբաւականալով կեղեքել, կողոպտել, բռնութեամբ խլել ձեր ունեցած-չունեցածը, ձեր արդար աշխատանքի պտուղը, ձեզ ձգեց անամօթ, ամարդի (lâche) մարդասպանների ճիրանները:

Դուք կուեցիք քաջութեամբ, բայց ընկձեցիք թըշնամու քանակութեան առջև: Թող, այս անկումը ձեզ փշրելու և վճատեցնելու փոխանակ, ձեզ ներշնչի նոր ոյժ, նոր եռանդ. յիշելով այն արիւնոտ օրերի թշուառ զոհերին, երգեցէք վրէժխնդիր լինել երգեցէք, ինչպէս նրանք, կուեւ ջմահ ազատութեան սուրբ գործի համար:

Յիշեցէք, որ մեզնից դարեր առաջ, ինչպէս և հենց վերջերս՝ մեր օրերում, ուրիշ ժողովուրդներ՝ նոյնպէս տանջւել, հեծել են: Ուժեղները միշտ հարստահարել են թոյլերին, բայց և նոյնպէս միշտ՝ թոյլերը կուեւ են ձեռք բերելու իրենց ազատութիւնը:

Շատ վաղուց է, մի երկրում, որ այժմ կոչւում է Շվեյցարիա, որը այսօր քաղաքակրթւած, ծաղկած է և որը մի ժամանակ վայրենի էր, ապրում էր աղքատ և սակաւամիտ ժողովուրդ, բայց լի արիւնութեամբ և եռանդով: Ինչպէս դուք, նա էլ է եղել ճնշւած ուժեղ իշխող լծի տակ, որ և նրան հարստահարում էր. այս փոքրիկ ժողովուրդը, որ բաղկացած էր խեղճ լեռնականներից և պարզակեաց հովիւներից, հեծում էր այդ կապանքների տակ:

Մի քանի մարդ հաւաքւում են և հանդիսաւոր կերպով երգում՝ տալ իրենց կեանքը իրենց անկախութեան համար: Այդ երգման լուրը կայծակի արագութեամբ տարածւեց սարից սար: Եւ հենց որ բոլորը առին այս լուրը, թողին իրենց ընտանիքը, տները, իրենց ունեցած-չունեցածը, խմբեցին՝ միացած կուեւրու:

Այս մի բուռը մարդիկ՝ միացած ամուր կապերով, ուժեղացած համերաշխութեամբ ու ընդհանուր հեծանքով աչքերը յառած իրենց սուրբ դէպիզին՝ — «Մէկը ամենի համար, ամենը մէկի», կուեւ դաշտը դուրս եկան՝

մէկը տասի դէմ, և բազմաթիւ ընդհարումներից յետոյ, նրանք յաղթեցին ուժեղ և կարող թշնամուն:

Եռանդի ուժի, մանաւանդ տոկունութեան շնորհիւն է, որ նրանք կարողացան իրենց իրաւունքի յաղթանակը տանել և նոյն տոկունութեան, համերաշխութեան շնորհիւն է, որ շվեյցարացիք կարողացել ենք պահպանել մեր ազատութիւնը, որը աւելի թանգ արժէ, քան մեր կեանքը և որը ձեռք է բերւած սուր ի ձեռին:

Հայեր, թող այս ևս օրինակ լինի, հետեւեցէք նրանց եռանդին, եղէք միացած ինչպէս նրանք, մի՛ նահանջէք ոչ մի դժւարութեան, խոչընդոտի առաջ և դուք կը յաղթէք:

Այդ յաղթութիւնը դուցէ ձեզ թանգ նստի, ինչ հոգ, համարձակ դիմեցէք ձեր կեանքատակին:

Ձեր վիճակը ամին տեղ համակրութիւն է գրաւում, դուք ունեք բազմաթիւ բարեկամներ, ձեզ հետ են նոյնպէս և նրանք, որոնք ատում են անամօթ հարստահարողին և սրանց թիւը մեծ է: Ամեն կողմից աչքեր են յառած Հայաստանի վրայ, ձեր բոլոր բարեկամները յոյս են դնում ձեզ վրայ, նրանց յոյսը ի դերեւ չհանէք:

Յիշեցէք ձեր քաջարի նախնիքը, որ ապրել են այդ հողի վրայ ազատ ու հպարտ և որի վրայ դուք այսօր ապրում էք կոր ի գլուխ. ասացէք քաջութեամբ ինքներդ ձեզ՝ որ նրանց որդիքը այլ ևս չեն կարող երկար ժամանակ մնալ ստրուկ և որ աւելի լաւ է մեռնել:

Ձեր առջևը դուք տեսնում էք դալկացած և արիւնոտ դէմքերը Սասունի սուրբ մարտիրոսների, որ կոչում են՝ «եռանդ և վրէժ». լսեցէք նրանց և եղէք հաւատացած, որ անկումը յաղթութեան կը փոխուի:

Courage, Arméniens!

ԵՐԿՈՒ ՏԵՍԱՐԱՆ

Ծագել է արփին. ահա սեզ Տաւրոս՝ Իբրեւ փրկութեան նորագոյն փարոս, վաղորդեան լոյսի ճաճանչների տակ Պճնազարդւում է ուրախ, համարձակ: Եւ ինչ թարմ իղձեր, ընչ յոյս կենսաբեր Գիտեն աւետել շողողուն լանջեր... Այնտեղ չէ փայլում ոչ մաճ, ոչ գուլթան, Ձէ հնչում դիւթիչ սրինգ հովաւան. Ազատ տաւրոսցին, լեռան քաջ որդին Թողել է հանդը, հոգսը ապրուստին. Այրում են իւր տուն, այրում է իւր դէպ:

Բացւած է գործի մի այլ ասպարէզ:
 Անմերձենալի ժայռերն անտառոտ
 Եւ կամ լեռնային ծերպերը թփոտ
 Չեն ահաբեկում վայրի եղջերուն,
 Չէ ոտնակոխում նախիրն երերուն.
 Մարդկային խմբեր են վիտում այնտեղ,
 Առած սուր-սուսեր և հրացան ահեղ:
 Սպառազինւած նրանք շարիշար
 Ծածկում են Անդոք՝ անառիկ մեծ սար.
 Ներկայ է այնտեղ և մանուկ, և ծեր,
 Պակաս չէ նաև սէմալցէ տէր-տէր.
 Նրա շրթունքի վրայ լուռ ու մունջ
 Շարժվում է ահա աղօթքի մրմունջ:
 Ապա լեռնցի կտրիճ՝ հայուհին,
 Օ՛նա դաւաճան չէ՛ իւր օջախին,
 Անբաժան ընկեր է իւր ամուսնուն,
 Նա չի մոռանայ անմահ Սասուն:
 Անդոքայ սարից Գրոգօն անձնէր
 Հայեացքն ուղղում է դէպ Ֆրո-Ֆրո քարեր,
 (Այնտեղ ուր Մուրադ գտաւ ասպաստան,
 Վճռելով ցմահ մնալ անսասան),
 Ապա հոլանի բազուկը մեկնած՝
 Խրախոյս է կարդում նա ոգևորւած.
 Պեճահոգութեամբ կուենք միշտ արթուն,
 Լինենք, ո՛վ քաջեր, անվախ աննկուն.
 Կամ կը վաստակենք ազնիւ յաղթանակ,
 Կամ կը պսակենք իբրև նահատակ...
 Քարակոյտերով պարփակուած Շէնիկ
 Եւ անընկճելի գիւղը Գալուրիկ
 Յղում են իրար ջերմ սիրոյ բարև,
 Մաղթելով միմեանց նոր օր, նոր արև...
 Սթափուեց բնութիւն, սթափէ Տարօն,
 Կազմ ու պատրաստ է համազգային տօն.
 Ահհանձն աւիւնով վառւած սրտեր հաշտ
 Դիմում են դէպի կուէի, արեան դաշտ:
 Լուում է ահա փողերի հնչիւն,
 Պատում է օդը սրերի շաչիւն.
 Սասունն անվիհեր, Սասուն միայնակ
 Տանում է մարտի յաղթական դրօշակ...

Խաւարեց արփին... և այժմ հէգ Տաւրոս,
 Աւաղ, չէ՛ այլ ևս փրկութեան փարոս.
 Մարող շողերի աղօտութեան մէջ
 Նա սուգ է կապում, անպատում, անշէջ:
 Ինչ ճնշող մտքեր, ինչ վիշտ մահաբեր
 Գիտեն պատճառել սգազգեաց լեռներ.
 Նրանց մոայրտ լանջերին փքուն
 Գերեզմանային պաշարել է քուն,
 Ուր չէ՛ փողփողում առկայծող լոյսը,
 Ուր փշրւում է կենսատու յոյսը...
 Այնտեղ կուսական խիտ մացառներում
 Անմահ տաւրոսցին էլ պահ չէ՛ դնում,
 Իւր շրջահայեաց աչքերովն անթարթ

Թշնամիներին հիւսելու թակարդ:
 Լեռնային հսկայ ծերպերը սուր-սուր
 Որք են մնացել, դարձել են թափուր...
 Բաղդով համակից երկու մեծ գիւղեր—
 Շէնիկ, Գալուրիկ տոկուն ամոլներ—
 Եղել են սրի և հրի ճարակ,
 Ընկել կործանել են հիմնայատակ:
 Չէ լուում այնտեղ կենդանի մի շունչ,
 Լուռ է ամեն ինչ, անձայն, անմունչ.
 Ձոհւած դիակներն արիւնաթաթախ
 Կուտուել են չորս կողմ, անտէր և անթաղ...
 Միայն աւերակ զոյգին դէմ առ դէմ,
 Երբ կանգ է առնում լուսին թալկադէմ,
 Չէ զլանում այդ մեռեալ կոյտերին
 Իւր ցուրտ շողերից հանելու բաժին...
 Անդոք լեռների ցից ժայռերը մերկ
 Ծածկում է մի թաց սաւան կարմրաներկ,
 Թշառ զոհերի արեանն է այդ ծոր,
 Որ ողողում է, թրջում սար ու ձոր.
 Եւ այդ արիւնով մորի թուրքն ու քուրդ
 Իրենց պիղծ կրքին տալիս են յագուրդ...
 Իւր ընկերներով Գրոգօն անարգել
 Շարունակում է թէև մարտնչել
 Բայց փրկութեան յոյսն արդէն չքացաւ,
 Նա էլ կիսամեռ գետին փռեցաւ...
 Մոայլեց բնութիւն, մոայլեւ է Մուշ,
 Պատել է նրան թանձրամած մշուշ:
 Սասունը սոված, Սասունն անպաշտպան
 Բաց թողեց ձեռքից դրօշակ յաղթական:
 Նա այժմ յուսահատ դէս ու դէն դարձած՝
 Աղաղակում է. «Տեղեքք ինձ ՀԱՅ...»

Մ. Կ. Ն. Ա. Ր. Կ. Մ. Բ. Երևան, 09.08.1918

Ս. Կ. Ն. Ա. Ր. Կ. Մ. Բ.

Պալքանեան ազգերու յեղափոխութեանց յաջող հետեւանքէն, հողային կորուստներէն վերջ, («վեհափառ սուր-թանր»), այդչափ դառն փորձերէ վերջ, չէր կրնար սամիլ Հայկական շարժումն. ալ բաւ էր իւր տուժածները, Կատարիէն հետամուտ եղաւ իւր բոլոր կարողութիւնը ի գործ դնել՝ այդ շարժումը արմատախիլ ընելու համար: Նախ ջանաց պալքանեան ազգերու դէմ իւր ըրած նոյն ճնշումները բանեցնել, խեղդելու համար Հայկական ընդ-վզումը. ձայն հանողներուն ըրաւ ամեն տեսակ բռնու-թիւն՝ բանդարկեց, աքսորեց, անլուր տանջանքներու են-թաթակեց և ի վերջոյ կախաղան բարձրացուց զանոնք, եր-բէք չուղելով հասկընալ, թէ այդ դժգոհութեան ոգւոյն յառաջ գալու պատճառը երկրի սնտեսական անստանելի ու անապահով վիճակն էր միայն: Ո՛չ, նա չի կրցաւ ու չուզեր հաւատալ թէ իւր կառավարչական կարգերը կըր-նան պատճառ ըլլալ ժողովրդական ընդվզումի. ինչպէս, ինք զիչեր ու ցորեկ աշխատի, տքնի իւր հպատակ-ներուն կարելի եղածին չափ երջանիկ, բարեկեցիկ ընելու եւ դեռ այդ ապերախտները յանդգնին զինք քննադատե-լու ու տիրող կարգերու յեղաշրջումը պահանջելու... Ժո.

դովրի երջանակութեան, բարեկեցութեան համար գիշեր ու ցորեկ աշխատի, տքնի ա՛յնպիսի մէկը, որ իւր մարմնական ու հոգեկան ամողջ կեանքը նւիրած է իւր հարեմանոցի չքնաղ հուրիներուն... Եւ այդպիսին հասկնայ ժողովրդի վիճակը—ի՛նչ դառն հեգնութիւն:

Բայց եւ այնպէս նա քաջ հասկցաւ, թէ հայ ժողովրդի բողոքող ձայնը իւր դէմ ուղղւած է ու իրեն պիտի վնասէ, հետեւաբար եւ իւր հանգստութիւնը վրդովող այդ անսխորժ, փոթորկալից ձայնը ուզեց մարել, խափանել իսպառ:

Ահա սուլթանի կառավարութիւնը նախ դժոխային բարբարոսութեանց սոսկալի շարքով մը հայածեց յեղափոխականները, ի՛նչ հետեւանք տեսաւ որչափ որ իւր ոյժը աւելցուց հինն ի վեր կործանելու Հայկական շարժման չէնքը, ա՛յնչտի աւելի մեծացաւ, ընդարձակեցաւ ատիկաւ Կոստանց ուրբին, որ ասոր վախճանն ալ պիտի կրնայ ըլլալ պաշտանեան ազգերու ապստամբութեանց հետեւանքին պէս, ասոնք ալ զինք պիտի անդամահատին. երբէ՛ք, բնաւ երբէ՛ք: Բռնակար նախարարներուն հետ կը խորհրդակցի երկար ատեն եւ վերջապէս կը յղանան բնաջինջ ընել ամբողջ հայ ազգը թէ անտեսական ճնշումով եւ թէ սուրով: («ալ ո՛վ պիտի մնայ ընդվզող»), կը մտածէ արիւնարբու—հրէշ Համիդը: Այժմ կը մնայ միջոցի վրայ խորհիլ, ան ալ հնչուութեամբ դտան. եւ ի՛նչ արմատական միջոց—արիւնախում քուրդերը զինել ու ձգել հայերուն մէջ, տալով իրենց լիազօրութիւն ամեն միջոցների դիմելու, կը բաւէր, որ հոն հայ չթողուն: Սքանչելի՛ եւ հանճարեղ յղաչումս Անմիջապէս այդ հրաշալի գաղափարին գործադրութեան կը դիմեն: Գորդերը կը զինեն սխտէմով, կը դուրի անոնց մեծերուն փաշայութեան, զօրապետութեան արտիստները, ընծաներ կը թափին անոնց բոլորտիքը, եւ ի մեծ ուրախութիւն Աւազակապետին, անոնց փոժարտակները կը մղտուին իւր անւամբ: Բիւրդերը կը սկսին գործի: Թալաններու, առեւանգումներու, սպանութիւններու եւ ի վերջոյ մեծ ու փոքր կոտորածներու ձայներ կը լսւին ամեն կողմէ: Կը մնայ քուրդ չի գանուող տեղերու համար ալ պատշաճ տնօրինութիւն մը ընել: Այդ աւելի դիւրին. կեղծոնէն հրաման կը տեղայ ամեն գաւառական անկիւններ՝ որպէս զի թէ մասնակի կերպով իսպախ ամբողջ զրգունն եւ թէ մղկիթներէն պաշտօնապէս քարոզ կը խօսուի հաւատացեալ մուսուլմաններու, որպէս զի վերջիններս ալ սկսին («բնաջինջ ընելու») նպատակին ի նպաստ աշխատել: Մոլեռանդ հաւատացեալները կը բորբոքին կեաւուր հայերու դէմ. անոնց ըրած շահատակութեանց ձայներն ալ կը բարձրանան այն կողմերէն:

Այս ամենը աղէկ. բայց անդին կառավարութեան աչքին փուշ մը կայ: Սասունի անառիկ լեռները կանգնած են իւր դէմ, որոնք բնաւ չեն ուղեր զինք լսել, սուրք տալ: Նա կը հաւատայ, որ սարերուն մէջ է Հայկական յեղափոխութեան օրրանը, հետեւաբար նախ պէտք է այդ լեռնակոյտը տապել: Հրաման հրամանի վրայ կը տեղայ թէ Գ. դորաբանակին հրամանատար Զէքի փաշային, թէ Բաղչի կուռակալ Թահսին փաշային եւ թէ քուրդ պէյերու, որպէս զի ձեռնարկեն այդ մեծ գործին: Եւ կը ձեռնարկեն ու կը յաջողին: Սասուն արեան մէջ կը լողայ, գազան բարբարոսութիւնը չի խնայեր ո՛չ մատղաշ տղեկներու, ո՛չ կոյսերու, ո՛չ մայրերու եւ ո՛չ ծերերու ու պառաւներու: Բարբարոսական դարերը իրաւամբ կը նախանձին ներկայ դարավերջիկին դէմ:

Յաջող լուրը կայծակի արագութեամբ կեղբոն կը հասնի, Համիդի դէմքին վրայ դիւային գոհ ժպիտ մը կը փայլէ—Սասուն ոչնչացաւ, Օրրանը կործանեցաւ...

Բայց, իրօք, կը կարծես, ո՛վ վատափառ սուլթան, թէ յաջողեցար Սասունը կործանել: Կը հաւատա՞ս թէ այլ եւս Սասուն չկայ, չարաչար կը խաբւիս. մարդկային ձեռքով կառուցած շէնքեր միայն հիմնայատակ եղան, մարդու

յառաջ բերած սերնդէն մաս մը միայն անհետացաւ: Բայց այդ կործանւած տուները մարդկային նոյն ձեռքով մի՞թէ դարձեալ չպիտի վերաշինուին, մարդկային նոր սերունդները մի՞թէ չպիտի լեցնեն պակաս մասը: այո՛, ասոնք բոլորը պիտի կատարւին հակառակ քո կատաղութեանդ, լիշակերձիւաղ սուլթան: Ու մոլեգնէ՛ մանաւանդ, որ մեր սրտերը այժմ ցուերու բոլորովին վարժւած ըլլալով, պիտի տոկան քու ամեն հրէշային բարբարոսութեանցդ, միշտ ամբապինդ պիտի մնան չգոհելով ո՛չ մէկ միտք ազատութեան վսեմ գաղափարի: Ու քու այժմու գոհունակ ժպիտը սարսափի պիտի փոխի, երբ հայկական բուն ապստամբութիւնը, այսչափ նախաքայլերէ վերջ, պայթի ամենուստ. եւ հաւատա՛, ո՛վ ներոններու հրաշակերտ, թէ այդ որոտալից ժամը հեռու չէ...

Հայ եղբայրներ, ճանչնանք ներկայ ճշմարտամային բուսկին անագին նշանակութիւնը, գիտնանք ուրբին այս պատմական բուսկին համապատասխան, նպատակալարմար ժամանցով սահեցնելը: Ամենամեծ ոճիր մ'է այս եղական վարկեանին ծալապատիկ նստիլը. ամօթ չէ՞ մեզ կատիլ ա՛յն պահուն, երբ արդէն տեսած ենք իւր բոլոր վսեմութեամբ մեր նպատակէտը: Թող ուրբին ամեն հայ իւր օգնութեան բաժինը հատուցանէ իւր ազգին կամ կեանքով, կամ խօսքով եւ կամ դրամով, որոնք, երեքն ալ այժմու կարիքին ամենամանրամեջ տարրերն են: Եւ իւր այդ պարտքը կատարելէն վերջ միայն թող ամեն ոք իւր խիղճը հանդարտած գտնէ. սպա թէ ոչ, թող գիտնայ թէ ապաղայ սերունդին, որու փրկութիւնը մեր գործունէութիւնէն կախեալ է, անեղ ու անաչառ դատաստանին առջեւ անէ՞քի ու նախատինքի բաժին միայն սիրտի ստանայ:

Օգնէ՛ք իրար, եղբայրներ, հասնանք ամեն տեղ: Մեր նպատակակէտին կարեւոր հասնելու համար դեռ բաւական փուշեր կան կոխելիք, անվեհեր կերպով յարատւելնք մեր ուղին. մեր արած իւրաքանչիւր քայլը թող աստիճան մը եւս աւելի ամրաստիչէ մեր հոգին: Պարտաճանաչութեան վսեմ ոգով տոգորւած, առանց կասելու դիմենք դէպի մեր կէտնապատակին:

Յառաջ ուրբին, եղբայրներ, միշտ յառաջ...

Համիդի զարգացումը (Զարգ.)

Հ Ա Ն Ր Ա Մ Ա Ն Յ Ր Մ Ա Տ Ն Ի Չ Մ Ա Մ Բ Ի Է Ի

Չ Ա Ր Կ Ո Ւ Մ Ը

Սօֆիայից մեղ Հեռագրում են.—
Օգոստոսի 3-ին (ն. տ.) գիշերը ժամը 2-ին Կ. Պոլսում դ. ա շ ն ա կ ց ա կ ա ն 2 ա Տ ա բ ե կ ի շ ն եր զարկեցին թատրոնից դուրս եկած ժամանակ նախկին յեղափոխական, նախկին վարդապետ, դաւաճան և Հանրածանօթ մատնիչ Մ Ա Մ Բ Ի Է Ի ն: Վիրաւորւած է և մէկ ոստիկան: ԱՏաբեկիչները ազատ են: Մանրամասնութիւնը նամակով:

Այս հեռագիրը, որ ստացանք ամիս 6-ին (ն. տ.), անմիջապէս տպագրելով առանձին թերթիկներով վրայ, յրճեցինք:

Դաշնակցութեան անձամօթներեց խնդրում է թղթակցութեան եւ նւիրատուութեան համար դիմել:
L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.
Վիեննա, Դաշնակցութեան ազատ տպարան